

Семак О. І.,

доцент кафедри іноземних мов і перекладу
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ДРАМАТУРГІЯ ЛЮДМИЛИ КОВАЛЕНКО: НАЦІО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано особливості світоглядної позиції Людмили Коваленко. Виокремлено закономірності, які дають можливість говорити про вплив екзистенціалізму на систему елементів внутрішньої форми твору.

Ключові слова: драматургія, діаспора, екзистенціалізм, проблема вибору.

Постановка проблеми. Драматургія Людмили Коваленко – це відображення цінностей українського народу, що знайшли своє смислове оформлення та ідейне вираження в конкретних літературних творах. Малодосліджена літературна спадщина Людмили Коваленко здобула шанс системного вивчення та стала предметом пильної уваги українських науковців Р. Василенка, Л. Залеської-Онишкевич, Г. Костюка, Н. Малютіної, В. Мацька, Л. Скорини, С. Хороба, Ю. Шереха та ін.

Метою нашої студії є осмислення світоглядних засад творчості Л. Коваленко – письменниці з української діаспори.

Виклад основного матеріалу. Спробуємо проаналізувати матеріал її драматичних творів крізь призму екзистенціалізму ХХ століття, виявивши характерні риси, специфічні погляди на проблему вибору героя, відображення філософської ідеї у художньому творі.

Об'єктом дослідження стали драматичні твори Л. Коваленко «Героїня помирає в першому акті», «Домаха», «Неоплатонівський діалог», «Приїхали до Америки», «Ксантіпа», «Ковальчуки».

Глибокі потрясіння, що їх пережило людство в першій половині ХХ ст., спричинили домінування філософії екзистенціалізму. Як відгук на запити виникає категорія «література як філософія», авторам якої притаманна філософічність мислення та превалювання інтелектуальних засад у зображенні індивідуальних характерів. У такому роді літератури, як драма, виникає новий естетичний феномен: на зміну драмі характерів приходить драма ідей, суть якої зводилася до акцентації уваги автора на ідейних суперечностях та конфліктах.

Аналіз проблем людини, репрезентованої її внутрішніми параметрами, розгляд питань свободи, вини, страху, ідейні пошуки змісту життя, що загострюються після Першої світової війни, в 20-30 роках чітко окреслюються та дістають назву екзистенціалізму. Ідеї екзистенціалізму в драматургії українців-емігрантів, на долю яких випали складні історичні випробування та глибокі потрясіння, знайшли свій вияв у двох площинах: 1) власне екзистенціалізм; 2) «національний екзистенціалізм» (за визначенням Ю. Шереха, антеїзм), що трансформується у філософію української ідеї [1, с. 12]. В умовах вимушеної еміграції особливої актуальності набули погляди Ж.-П. Сартра на мистецтво, як засіб формування в людини потреб свободи [2], передусім політичної, та розуміння мистецтва К. Ясперсом, як здобуття свободи через «соціальну комунікацію», як почуття надприродного, Бога [3]. Основні категорії екзистенціаліс-

тів – абсурд буття, страх, трепет, відчай, самотність, страждання – зазнають трансформації на українському ґрунті. Зокрема, український варіант головної ідеї екзистенціалізму – відповідальності перед людством – бачиться драматургами як відповідальність за долю України. Проблеми сильної особистості та свідомого індивідуального вибору, які з'явилися в літературі і філософії першої половини ХХ століття (Ф. Ніцше, М. Хайдегер, А. Камю, К. Ясперс, Ж.П. Сартр), були присутні і в творах таких українських драматургів, як Є. Карпенко, В. Винниченко, Л. Коваленко.

Українські автори не сприймають існування людини, як абсурдне «буття для смерті». Спробу переоцінки цінностей, коли людина в складній ситуації знаходить опору в собі, простежуємо у п'єсі Л. Коваленко «Неоплатонівський діалог». Порожнечу від втрати родини, батьківщини її героїня заповнює усвідомленням приналежності до своєї нації. Це точка опори, яка допомагає протистояти труднощам, знаходити сили для подальшої боротьби з обставинами і з самим собою. Беручи до уваги назву твору, головну ідею авторки, на нашу думку, слід трактувати як утрату матеріального світу заради досягнення справжнього блага – усвідомлення себе не лише людиною, а й українцем.

Героїня «Неоплатонівського діалогу» у пошуках екзистенційного змісту життя підкреслює: «Нема нічого! Часто нема навіть родини, ні змоги навіть довідатись про неї. От стоїть собі Людина з клунком на плечах серед незнайомого і чужого світу, і мусить розраховувати тільки на себе. І крім національності, імені та власної голови, ніщо не стоїть за нею [4, с. 212]».

Наповнення конфлікту екзистенційним змістом, його психологізація, повна відсутність зовнішньої дії в драматичному діалозі створює такий ефект, що й драма-дискусія чи драма ідей. «Діалог, суперечка – це розчленування духу, мислення, слова, виявлення в ньому істин, сентенцій, принципів, які керують людьми в житті. І знову ж катарсис: через страх і співчуття – як співчуття жертвеним агнецам сцени – власне очищення [5, с. 249]». У творі Л. Коваленко «Неоплатонівський діалог» конфлікт вибудовується як протистояння між почуттями та розумом. В його розкритті важливу роль відіграє ремарка. Експозиційна частина, подана як ремарка, не створює драматичної колізії, проте вона зумовлює певну настроєву тональність, яка надалі контрастує зі словами головної героїні: «ВІН і ВОНА сидять присмерком у затишній кімнаті. З принципової лояльності ВОНА не вдається до жодних хитрощів і слухняно не світить електрики».

Що ж до нього, то ця напівтемрява, пронизана тільки червоними полісками з залізної пічки, і tete-a-tete з нестарою ще жінкою викликають, згідно з асоціаціями за подібністю, настрої романтичний, з нахилом до негайного освідчення [4, с. 210]». Головні герої твору – Він і Вона, не будучи жит-

тевими антагоністами, вступають у суперечку щодо майбутнього. Вона протистоїть йому і романтичній атмосфері, яка склалася в затишній кімнаті. Відчувається різниця в звучанні мови персонажів: її слова сповнені енергії, запалу, впевненості у своїй правоті. Вона говорить, «зірвавшись з місця і струснувши задеркувато головою», «нетерпляче», «невблаганно». Він промовляє «частково ще під впливом образи, а частково вже втягуючись у звичний комплекс інтелігентських дискусій і розмов», «з удаваним жахом зносить руки вгору». Освідчення в коханні перетворюється на розмову про майбуття нації. Сконцентрованість провідної думки в діалозі поглиблює конфлікт твору, робить його змістовнішим і виводить за рамки банальних відносин між ним і нею. Конфлікт виступає як внутрішня колізія героя, ґрунтом для якої служить розуміння героїнею своїх почуттів. Ступені розвитку конфлікту – зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка – набирають великої гостроти через заглиблення у внутрішні переживання героїв. Наростання конфліктності пов'язане зі зміною їхніх думок. Контрастна опозиція (особисте-загальнолюдське) служить розщепленню людської особистості на окремі складові, які увиразнюють колізію. Кульмінація діалогу – висловлене рішення жити без страху, намагатися віднайти себе. Такою ж лаконічною є розв'язка твору: «є нації, що ніколи не були переможцями, а не раз вигравали війни. Бо вміли рахувати, мій пане. Так і ви в сьогоднішньому змаганні: переможені, але виграли [4, с. 214]». Незважаючи на відсутність панорамного тла зовнішніх подій, авторці вдається закласти глибокий конфлікт моральних та світоглядних принципів у малій драматичній формі.

Окрім національності, як засобу самовтілення в зовнішньому світі, яку авторка ставить на перше місце, проблема самореалізації людини у творах Л. Коваленко вирішується через осягнення вищих цінностей – Істини, Краси, Добра. На думку авторки, жінка, як носій емоційно-чуттєвого начала людства, скоріше може осягнути цей принцип. Саме тому головною героїнею всіх її творів залишається жінка. Моральне самовдосконалення людини, віднайдення своєї індивідуальності (дійовим особам п'єси «Героїня помирає в першому акті» пропонують знайти театральний костюм за своїм уподобанням і зіграти роль, яка їм до душі) приведе до створення гармонійного суспільства. У п'єсі «Героїня помирає в першому акті» Л. Коваленко доповнює запозичене від бароко тлумачення Всесвіту як мистецького твору. Поширена барокова думка «світ – це театр» зреалізована авторкою як центральна метафора твору: театральна гра – це давній символ життя. Важливе значення у трактуванні філософського змісту життя як театральної гри має її структура. Для Л. Коваленко актори в театрі, що зветься життям, повинні зіграти ролі, які найбільше відповідають їхнім здібностям: «Ми маємо багато акторів... Вони самі вибирають і складають свої ролі» [4, с. 324]. Завдяки використанню барокової інакомовності у фінальній сцені підбору костюмів, що мали б допомогти акторам зіграти роль до душі, авторка передала ідею про потребу самопізнання та саморозуміння, які ведуть до віднайдення змісту життя.

П'єса Л. Коваленко «Героїня помирає в першому акті» демонструє, як фантастичні дії, що творять не зовсім раціональну у своєму розгортанні композицію, формують логічно довершений конфлікт. Композиція складається з історій, які структуруються за принципом підрядного зв'язку. Конфлікт обох історій ідентичний, завдяки чому розвиток дії має спіралеподібний характер: окремі події повторюються двічі. Внутрішня невя-

на конфліктність породжена протистоянням між прагненням жінки жити у світі гармонії й краси, де кожен може віднайти своє власне «я» і бути самим собою, та реальністю, яку творять чоловіки. Обидві історії пропонують свій спосіб його вирішення. У першій дії всі негативні явища світу (війна, брехня, вбивство) залишаються незмінними. В цьому театральному дійстві зі смертю головної героїні ведучі ролі залишаються за чоловіками – Диктатором, Вартовими, Блазнем. Жінки ж, що залишилися, – Субретка, Жінка Диктатора – занадто слабкі, щоб протистояти чоловічому світу з його розумінням щастя. Символічного характеру набуває закінчення першої історії – танець акторів нагадує хаос. У другій дії театр сходить зі своїх підмостків і втручається в людське життя. Сцена випадкової смерті Сина, в якого влучає Вартовий, поглиблює конфлікт, заявлений у першій дії: тоді загинула акторка, смерть якої передбачено сценарієм, тепер гине хлопець, що є лише глядачем, а не учасником вистави. Безглуздість розв'язки підсилюється авторською ремаркою: «Дика музика і безумний крутіж пар по сцені. Вигуки, охи... Вир танцюючих пар» [4, с. 323]. На відміну від першої історії, де добро, втілене в образі Героїні, приходить у світ, наповнений злом, у другій – у світі добра опиняються ті, хто ще вчора чинив зло або потурав йому, і цей світ змінює їх. «Нова: Я хочу подивитися на вашу п'єсу до кінця, а потім я поставлю свою... Я хочу справжнього. Дійсної краси» [4, с. 312]. Противагу світу, в якому править Диктатор, читач зустрічає у третій дії, яка відбувається далеко в горах. Жінка-господня пропонує зіграти іншу п'єсу, очікувану героїнею, під назвою «Ми будемо щасливі». Це п'єса, де «кожен вибирає собі роль і костюм... Далі ми граємо без війни, без грошей і без горілки [4, с. 325]». У ній актори помирають, коли хочуть ще більшої краси. І хоча в серце Нової влучає випадково пущена стріла, смерть стає нагодою розпочати все спочатку і повернутися для ще більшої досконалості.

Не оминула Л. Коваленко і однієї з основних проблем екзистенціалізму – часу як характеристики людського буття. «Специфічність людської екзистенції вбачається у її постійній націленості на майбутнє» [6, с. 134]. Головний персонаж твору Л. Коваленко «Героїня помирає в першому акті», намагаючись подолати сучасне, сповнене несправедливості, помирає, проте у потязі до краси та справедливості відроджується.

Ідея свободи, як основної умови досягнення людиною гармонійного життя, прозвучала у творі Л. Коваленко «Приїхали до Америки». Звільнення від будь-якої залежності і несвободи – політичної, національної, соціальної дає можливість відродити духовне та моральне багатство душ сімейства Журбенків («Приїхали до Америки»).

У п'єсі «Приїхали до Америки» авторка аналізує проблему впливу світу тоталітаризму на людську особистість. Лише у вільній країні сім'я Журбенків позбувається страху, що пронизує їхнє ество, і усвідомлює, яке спотворене розуміння всіх людських понять прищепила їм більшовицька система. Чуттєво-емоційне жіноче начало допомагає Олені скоріше засвоїти такі суспільні цінності, як свобода слова, свобода пересування, право на самозахист. Саме завдяки їй намагання радянського агента викрасти колишнього громадянина СРСР і талановитого хіміка Іваса Журбенка завершуються крахом. Сховані глибоко в душі волелюбність, благородство, мужність за умови забезпечення свободи знаходять свій вияв. Суть більшовицької системи ілюструють слова Степаняка: «Бачите тепер, що вони можуть зробити з людини? Як вони люблять зломити

людину і зробити з неї шматку?! Тепер ви розумієте, що їм не треба людини, – тільки виваленого у злочинах і розпущті раба [4, с. 134]».

Конфлікт цієї п'єси Л. Коваленко значно ширший, ніж протистояння між радянським агентом Стівеном та емігрантом з України Іваном Журбенком. Йдеться про антагонізм між тоталітарною системою і людиною. Саме тому композиція п'єси включає сценки, на перший погляд, другорядні, як-от сюжетні лінії Кітті – Луї, Миля – Тедді. Однак вони слугують підсиленню основного конфлікту, виявляючи особливості людської психології та вплив на неї тоталітарної ідеології. Дискусія емігранта Журбенка з Луї про комуністичний режим в Росії служить контрастом до попередньої дії. Конфліктні вузли зав'язуються одночасно. Головний конфлікт твору є тим компонентом, який вибудовує композицію п'єси. Експозиція – розмова корінного американця з типово американським стилем поведінки Стівена та радянського агента Луї ілюструє риси, притаманні вільній людині, яка не може сприйняти слів Стівена: «Ви забагато думаєте. Комуніст не потребує думати – партія думає за нього [4, с. 93]». Зав'язка твору – приїзд до США Журбенків і розмова з полісменом, яка викликає здивування глави сім'ї: немає необхідності в реєстрації поліцією їхнього нового місця проживання: поліція цікавиться людьми лише в тому випадку, коли вони вчиняють злочин. Сцена з пограбуванням бару та візитом полісмена доповнює картину Америки як вільної країни з чітким дотриманням законного порядку та повагою до прав інших громадян. Дискусія емігранта Журбенка з Луї про комуністичний режим у Росії протиставляється попередній дії. Надалі розвиток сюжету передбачає зміну епізодів, які демонструють досягнення демократії – навчання в школі малого сина Журбенків, працевлаштування, дозвілля. І лише невеликий діалог Луї і Стівена про викрадення та саме викрадення Журбенка наближають нас до розв'язки конфлікту.

Додаткова сюжетна лінія – кохання доньки господаря, в якого зупинилися Журбенки, та гангстера – теж служить виясненню рис українців на нових землях. Хоча цей конфлікт має свою розв'язку після завершення основного, він доповнює цей останній у відтворенні психології українців, які прожили у вільній державі довше і змогли засвоїти нові цінності.

У творах Л. Коваленко він трансформується і поєднує аналіз реальної людської історії та оспівування могутньої сили волі, завдяки якій сподіване стає дійсним. Це сподіване, на думку авторки, є своя власна держава. Тому вона творчо освоює ідею об'єднання України, як запоруку незалежності в п'єсі «Ковальчуки». За наявності відмінних рис у трьох Ковальчуків – представників західної, східної та південної України – спільного все-таки виявляється більше, бо це спільне – власна держава. Авторка навмисне наділяє їх однаковими прізвищами, натякаючи на спільні національні корені, які не зміг зруйнувати історичний поділ України на Схід і Захід. Л. Коваленко символізує кінцівку твору – її герої змогли подолати ворога, лише об'єднавшись.

Ідея жінки як берегині свого роду, а відтак і народу, звучить у творах Л. Коваленко «Домаха», «Ксантіпа». Неореалістичному стилю Л. Коваленко притаманні окремі барокові елементи. Вона не вигадує якихось нових художніх прийомів, одним із основних стилетворчих чинників індивідуального стилю Л. Коваленко є авторська концепція особистості, дотична до

розуміння людини письменниками барокової доби. В часи бароко в центрі твору знаходилася не сильна особистість, а дієве служіння цієї особистості Вищій Істині. Головним героєм усіх творів Л. Коваленко виступає самобутня жінка із сильною волею та розумом, яку не можуть перемогти життєві обставини, і яка повинна прислужитися своєму родові, а відтак і народові. Домінантою її психологічної характеристики є самодостатність та віра в свою правоту. У п'єсі «Домаха» авторка дає оцінку своїй героїні: «Тільки Домаха зберігає себе, лишається собою до кінця – в цьому її відмінність від інших, і тому – вона героїня п'єси» [7, с. 156]. В жіночих образах письменниці виявляє ідеї природного потягу людини до щастя і свободи та опори на свої власні сили, прославляє розум та відвагу дієвої та вільної людини. Жіночі характери Л. Коваленко, наповнені розумінням національної ідеї, доповнюють галерею жіночих національних типів, створених раніше в українській літературі.

Висновки. Л. Коваленко вирішувала найважливіші проблеми духовного буття в контексті українськості. Загальнолюдська проблематика драматургії авторки стала модифікацією національної проблематики, а екзистенціальне самоутвердження особистості не мислилося без національного самоутвердження. Тісне переплетіння загальнолюдської, національної, моральної проблематики було зумовлене життям в еміграції і втратою України. Поєднання української ментальності з осмисленням філософських концепцій Заходу дозволило Л. Коваленко розглянути соціальні та моральні проблеми більш панорамно. Слід відзначити також свободу в осмисленні широкого кола проблем, що була неможливою на материковій Україні. З іншого боку, втрата Батьківщини стала «межевою» ситуацією, в якій виявилася суть українського національного характеру. В драматургії Л. Коваленко не було ні скептицизму, ні песимізму, власних літературі повоєнної Європи. Феномен оптимістичного характеру драматичних творів можна пояснити орієнтацією на духовні цінності власного народу, які потенційно залишаються присутніми у ціннісно-смісловій сфері свідомості письменника. Авторка послуговується естетикою «трагічного оптимізму» як способом світовідчуття, запрограмованим культурним підсвідомим, що виявився в умовах «межевої ситуації».

Філософська теза «Самостворюючи себе, ти створюєш інших, світ в цілому» [6, с. 116] набуває в творах Л. Коваленко національного звучання.

Література:

1. Шерех Ю. Третя сторожа : Література. Мистецтво. Ідеології / Ю. Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 590 с.
2. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан-Поль Сартр. – Минск : Попурри, 1999. – 448 с.
3. Ясперс К. Всемирная история философии. Введение / К. Ясперс. – СПб. : Наука, 2002. – 272 с.
4. Коваленко Л. В часі і просторі : [п'єси] / Л. Коваленко. – Париж – Торонто – Нью-Йорк : Ми і світ, 1956. – 215 с. – (Першотвір).
5. Малютіна Н. Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: аспекти родо-жанрової динаміки / Н. Малютіна. – Одеса : Астропринт, 2006. – 350 с.
6. Філософія: навчальний посібник / [П. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко та ін.]. – К. : Вікар, 1997. – 584 с.
7. Антологія модерної української драми : антологія / [упорядкув., ст. і прим. Л. Залеської-Онишкевич]. – К. – Едмонтон – Торонто : Вид-во ТАКСОН, 1998. – 532 с.

Семак О. И. Драматургия Людмилы Коваленко: нацио-экзистенциальный аспект

Аннотация. В статье проанализированы особенности мировоззренческой позиции Людмилы Коваленко. Выделены закономерности, позволяющие говорить о влиянии экзистенциализма на систему элементов внутренней формы произведения.

Ключевые слова: драматургия, диаспора, экзистенциализм, проблема выбора.

Semak O. Dramaturgy of Liudmyla Kovalenko: nation-existential aspect

Summary. The article has analysis of peculiarities of style evolution in plays of Liudmyla Kovalenko written abroad in first half of XXth century. It has regularities which give us an opportunity to speak about influence of existentialism on system of elements of internal form of works.

Key words: dramatic art, diaspora, style of epoch, individual style.